

МАТУСОВА

Олена Миколаївна
kaf_mev@mail.ru

УДК 658.11:631

к.е.н., доцент кафедри економіки та фінансів підприємства, Київський національний торговельно-економічний університет

ФОРМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В СІЛЬСЬКІЙ МІСЦЕВОСТІ

FORMS OF SMALL BUSINESS IN RURAL AREA

В статті подано характеристику сутності малого підприємництва відповідно до вітчизняного законодавства, встановлено основні форми функціонування малого підприємництва на селі, розкрито особливості вибору форм в сільськогосподарській і не аграрній сферах діяльності. Також визначено фактори, що сприяли розвитку самозайнятості сільських жителів.

В статье дана характеристика сущности малого предпринимательства в соответствии с отечественным законодательством, выявлены основные формы функционирования малого предпринимательства на селе, раскрыты особенности выбора форм в сельскохозяйственной и неаграрной сферах деятельности. Также определены факторы, способствовавшие развитию самозанятости сельских жителей.

The characteristic of small business in accordance with domestic legislation and the main forms of small business in rural area are identified in the article is given. Features of forms selection in agricultural and non-agricultural activities are shown. Factors that influenced on the development of self-employment in rural areas are identified as well.

Ключові слова: мале підприємництво, сільська територія, самозайнятість, фермерське господарство, особисте селянське господарство

Ключевые слова: малое предпринимательство, сельская территория, самозанятость, фермерское хозяйство, личное подсобное хозяйство

Keywords: small business, rural area, self-employment, farm, personal subsidiary farming

ВСТУП

Відродження економіки сільських територій є однією з нагальних проблем, оскільки саме воно дає змогу акумулювати значний трудовий потенціал, здатний забезпечити виробництво життєвоважливої для суспільства продукції. З проголошенням незалежності України відбувся значний спад виробництва в сільськогосподарській сфері діяльності: різко скоротилася кількість підприємств, що функціонують, посівні площі, поголів'я худоби, кількість тракторів, комбайнів, іншої техніки, була зруйнована соціальна інфраструктура. Все це призвело до різкого скорочення робочих місць на селі, зниження ефективності сільської економіки в цілому.

Вивільнення робочої сили, відсутність сформованого середовища для підприємницької діяльності й законодавчої бази стали причиною зубожіння населення, високого рівня безробіття, деградації сіл, значних трудових міграцій.

Однак не все населення сільських територій має можливість і психологічно налаштоване залишити постійне місце проживання в пошуках кращих умов існування, тому в ситуації, що склалася, воно вимушене отримувати доходи шляхом самозайнятості і організації підприємницької

діяльності.

Як свідчить досвід більшості країн з ринковою економікою, активний розвиток малого підприємництва дає змогу розв'язати проблему ефективної зайнятості сільського населення, забезпечити його високий рівень життя, адже сільські жителі, на відміну від міських не мають можливості швидко знайти роботу через відсутність великої концентрації однотипних підприємств на селі. Таким чином, мале підприємництво дає змогу реалізувати принцип "економічної людини", сформульований А. Смітом, коли підприємець, керуючись у забезпеченні ефективності власними інтересами, призводить до економічного зростання в державі [1].

З усіх напрямків самозайнятості сільських жителів основна увага приділяється дослідженню особистих селянських і фермерських господарств у працях Л.М. Гутко, М.В. Додонової, Л.Ю. Мельника, О.М. Онищенко, Г.І. Шмельова, О.М. Шпичака, В.В. Юрчишина. Теоретичні і прикладні аспекти функціонування малих підприємств представлені в наукових працях З.С. Варналія, С.Г. Дриги, І.В. Ляшенка, М.Й. Маліка, В.Я. Месель-Веселяка, Л.В. Романової.

Проте дослідження економістами сільського підприємництва зосереджені переважно на особистих

селянських і фермерських господарств, більшість з дослідників не виокремлюють діяльність неаграрних напрямів підприємництва в сільській місцевості.

МЕТА РОБОТИ

Метою даної статті є узагальнення форм функціонування малого підприємництва в сільській місцевості України в сучасних умовах господарювання, визначення їх правових і економічних особливостей.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Теоретико-методологічною основою статті є діалектичний метод пізнання. В процесі дослідження для визначення форм функціонування малого підприємництва на селі було застосовано метод узагальнення положень сучасного законодавства з цього питання, аналізу наукових підходів до трактування форм малого підприємництва.

РЕЗУЛЬТАТИ

Мале підприємництво, як і мале підприємство, на відміну від терміна "малий бізнес", є закріпленими у вітчизняному законодавстві поняттями.

Згідно з Господарським кодексом суб'єктів малого підприємництва розподіляють на фізичних осіб, що зареєстровані у встановленому законом порядку як суб'єкти підприємницької діяльності, і юридичних осіб – будь-якої організаційно-правової форми і форми власності.

У Господарському кодексі України підприємництво визначається як самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, яка здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів і отримання прибутку [2]. Проте законодавство не визначає сутності поняття "мале підприємництво", воно лише трактує критерії і принципи віднесення суб'єктів господарювання до малого підприємництва. Крім того, в законодавстві уточнюються критерії мікропідприємництва, як складової частини малого підприємництва: «суб'єкти господарювання залежно від кількості працюючих та доходів від будь-якої діяльності за рік можуть належати до суб'єктів малого підприємництва, у тому числі до суб'єктів мікропідприємництва» [2].

Суб'єктами мікропідприємництва є:

– фізичні особи, зареєстровані в установленому законом порядку як фізичні особи - підприємці, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 10 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 2 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України;

– юридичні особи – суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 10 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 2 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України.

Суб'єктами малого підприємництва є:

– фізичні особи, зареєстровані в установленому законом порядку як фізичні особи - підприємці, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 10 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України;

– юридичні особи – суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 10 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України [2].

Становленню малого підприємництва на селі як ефективної форми самозайнятості сприяли:

– перехід економічної системи держави від командно-адміністративної до ринкової (на законодавчому рівні закріплюється можливість і право займатися підприємницькою діяльністю);

– втрата існуючих економічних зв'язків між суб'єктами господарювання й повільне формування нових (неефективна система збуту, нерозвинена сфера послуг, залежність від промислових підприємств);

– трансформація форм власності (ліквідація великих державних сільськогосподарських і несільськогосподарських підприємств призвела до зростання безробіття, втрати сільськими жителями стабільного основного доходу);

– неефективна діяльність функціонуючих державних підприємств (різке зниження рівня оплати праці робітників державних підприємств; недовіра економічно активного населення до їх стабільності, низька здатність конкурувати з приватним бізнесом);

– доступ сільського населення до специфічного фактора виробництва – землі, що має здатність до самовідновлення й забезпечує можливість виживання (можливість утримання особистого селянського господарства як джерела додаткового доходу поряд з основним заробітком привела до формування у сільських жителів навичок ведення власної справи);

– різке зниження рівня життя й добробуту сільських жителів (формальна зайнятість і довгострокове безробіття, що виникли внаслідок тривалих не виплат заробітної плати працівникам, стали потужним стимулом самозайнятості сільського населення).

Внаслідок впливу вищезазначених чинників, в сільській місцевості відбулося становлення таких форм малого підприємництва як: особисті селянські господарства, індивідуальні господарства, фермерські господарства, фізичні особи-підприємці й малі підприємства – товариства з обмеженою відповідальністю.

В сільськогосподарському виробництві функціонують суб'єкти підприємницької діяльності у формі фермерського і особистого селянського господарства. Перша форма є законодавчо закріпленою, легальною і передбачає податкові відносини з державою. Друга

згідно офіційного законодавства дозволяє селянам не реєструватися офіційно в якості суб'єкта підприємництва, хоча є абсолютно легальним видом діяльності.

Специфікою малого підприємництва на селі є здійснення діяльності в межах товарних особистих селянських господарств, які законодавчо й часто в наукових дослідженнях не відносяться до суб'єктів підприємницької діяльності. Так А.В. Чупіс вважає, що до підприємницького сектора не належать особисті селянські господарства, які зайняті виробництвом сільськогосподарської продукції, оскільки внаслідок спрямованості їх діяльності на самозабезпечення їм невластива підприємницька функція новаторства [3, с. 31].

Такий підхід до оцінювання сільської зайнятості, на нашу думку, потребує уточнення: зайняті в товарному особистому селянському господарстві не є юридичними особами, не відраховують внески до пенсійного та інших фондів, але вони виготовляють домінуючу частину сільськогосподарської продукції країни, тобто реально працюють не тільки на себе, а й на споживача. До того ж, за Господарським кодексом, підприємництво – самостійна, ініціативна, систематична, ризикова господарська діяльність, яка здійснюється суб'єктами господарювання з метою досягнення економічних та соціальних результатів і отримання прибутку [2]. Тому осіб, зайнятих у товарних господарствах фактично можна віднести до підприємців.

У Законі України “Про особисте селянське господарство” воно визначається як господарська діяльність, що здійснюється без створення юридичної особи фізичною особою або особами, які пов'язані сімейними відносинами і спільно проживають, з метою задоволення особистих потреб шляхом виробництва, переробки і споживання сільськогосподарської продукції, реалізації її надлишків і надання послуг з використанням майна особистого господарства, зокрема у сфері сільського зеленого туризму [4].

Особисті селянські господарства поряд із сільськогосподарськими підприємствами є головними виробниками сільськогосподарської продукції. До малого підприємництва на селі належать товарні особисті селянські господарства (коефіцієнт товарності 70–100%), що безпосередньо реалізують надлишки готової продукції та діяльність яких спрямована, перш за все, на отримання таких надлишків. Власники особистих селянських господарств вважають за краще не реєструватися юридично як суб'єкти підприємницької діяльності, оскільки це дає їм можливість не підлягати оподаткуванню і звільнитися від організаційних формальностей, пов'язаних з реєстрацією й веденням бізнесу.

На думку П.С. Березівського, О.Й. Хом'як, особисте селянське господарство можна вважати сферою дрібного бізнесу, який не приносить значний дохід, але поряд із цим має і невисокий ступінь ризику [5, с. 38].

Фермерське господарство формується на основі приватної або орендної власності на землю й засоби

виробництва, одноосібного володіння та/або користування ними та повної відповідальності за результати діяльності. Основними видами діяльності фермерського господарства є виробництво й переробка сільськогосподарської продукції, транспортування, зберігання, реалізація сільськогосподарської продукції власного виробництва, сільський туризм.

Згідно із Законом України “Про фермерське господарство”, громадяни мають право на отримання земельної ділянки для здійснення господарювання, розмір якої не перевищує 50 га ріллі і 100 га всіх земель [6]. Крім того, фермери мають право додатково орендувати земельні ділянки на виробничі потреби в населення. Фермерське господарство самостійно визначає напрям своєї діяльності, необхідні умови забезпечення ефективного використання землі, збереження й поліпшення її родючості, обсяги виробництва та форми реалізації продукції.

Фермерські господарства організувалися шляхом: створення з особистих селянських господарств; формування декількох господарств на місці реформованих колективних сільськогосподарських підприємств та інших господарств; виходу селян з колективних сільгоспідприємств з майновими й земельними паями; придбання майна або земельних ділянок за конкурсом або на аукціоні.

Неаграрні сфери підприємництва в сільській місцевості представлені індивідуальним господарством, фізичними особами-підприємцями й малими підприємствами.

На селі фізичні особи, крім зайнятості в особистому селянському господарстві, здійснюють також без офіційної реєстрації виробництво продукції, надання побутових послуг або послуг індивідуального характеру, комерційну діяльність, не пов'язану із сільським господарством. У вітчизняному законодавстві немає трактування фізичної особи – суб'єкта господарювання, що здійснює підприємницьку діяльність без реєстрації й поза сферою сільського господарства. Вітчизняна наука також не надає визначення цієї фізичної особи як суб'єкта підприємницької діяльності.

Така діяльність може бути основною для фізичної особи, яка перебуває на обліку в центрі зайнятості або додатковою для особи, котра працює з офіційним оформленням як найманий працівник. Вона відповідає усім ознакам підприємницької діяльності: здійснюється особою самостійно, на власний ризик, з метою отримання прибутку, дає змогу реалізувати внутрішній потенціал підприємця і на початковому етапі є відносно новою. Оскільки однією з головних її ознак є самостійне здійснення, вважаємо за доцільне визначити фізичну особу – суб'єкта підприємницької діяльності на селі як індивідуальне господарство, яке внаслідок ухиляння підприємця від заповнення декларації про доходи є, відповідно до чинного законодавства, суто тіньовою формою господарювання.

Найбільш поширеною формою малого підприємництва є фізична особа – підприємець, яка, відповідно до Господарського кодексу України

визначається як суб'єкт підприємницької діяльності, що реєструється в установленому порядку і здійснює підприємницьку діяльність без створення юридичної особи [2]. Фізична особа – підприємець функціонує на підставі виданого свідоцтва про реєстрацію; за умови здійснення торгівельної діяльності на підставі додатково виданого на його ім'я патенту на здійснення визначеного виду діяльності та, в окремих випадках, ліцензії, якщо його основна або супутня діяльність входить до переліку обов'язкових для ліцензування видів [2, 7].

Малі підприємства є самостійними суб'єктами господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, що має статус юридичної особи. Вони є невід'ємною складовою сектора сільського підприємництва і, порівняно з іншими суб'єктами господарської діяльності, мають переваги щодо можливостей розробляти та впроваджувати інноваційні продукти й послуги.

Товариство з обмеженою відповідальністю – найбільш поширена форма організації малих підприємств на селі. Воно формується на підставі загальних принципів побудови товариств з розподілом статутного фонду на паї або частки. Кожен член товариства відповідає за загальні результати господарювання лише в межах своїх внесків. Саме цей критерій є визначальним щодо вибору такого типу товариств в сільській місцевості, оскільки сільські жителі обмежені в джерелах додаткового доходу і фінансування.

ВИСНОВКИ

Мале підприємство на селі здатне концентрувати від 20 до 40% економічно активного населення, насичувати ринок товарами й послугами повсякденного попиту. Його значущість виявляється при формуванні ринкової ціни, яка приводить у дію конкурентний механізм примусу до ефективного господарювання.

У вітчизняному законодавстві сутність малого підприємства трактується з позиції встановлення кількісних критеріїв його відмежування від великого і середнього підприємства з акцентуванням уваги на необхідності виділення, як складової частини, мікропідприємства.

Особливості вибору форм господарювання на селі визначаються розподілом сфер діяльності на сільськогосподарську і неаграрну, обмеженістю

доступу сільських жителів до суттєвих за обсягами джерел фінансування, можливістю ведення бізнесу без реєстрації в межах особистих селянських господарств, а також існуванням тіньової сфери бізнесу.

Суб'єктами підприємницької діяльності на селі виступають товарні особисті селянські господарства, індивідуальні господарства, фермерські господарства, фізичні особи – підприємці й малі підприємства. Усі вони, окрім особистих селянських та індивідуальних господарств, здійснюють діяльність на підставі державної реєстрації і в деяких випадках додаткового отримання ліцензії.

Список використаних джерел

1. Матусова О.М. Розвиток малого підприємства на селі в сучасних умовах [Текст]: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.04 / Матусова Олена Миколаївна; Класич. приват. ун-т. - Запоріжжя: 2008. – 197 с.
2. Господарський кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/436-15>
3. Підприємницька діяльність: стратегія економічного розвитку: науково-методичне видання / за ред. д.е.н., професора А.В. Чупіса. – Суми: Довкілля, 2001. – 336 с.
4. Закон України “Про особисте селянське господарство” від 15.05.2003 р. № 742-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/742-15>
5. Березівський П.С. Перспективи розвитку особистих селянських господарств як організаційної форми господарювання на селі Львівщини в пореформений період / П.С. Березівський, О.Й. Хом'як // Ринкова трансформація економіки АПК: Підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва. – К.: ІАЕ, 2002. – Ч. 2. – С. 36–39.
6. Закон України “Про фермерське господарство” від 19.06.2003 р. № 973-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/973-157>.
7. Закон України “Про ліцензування видів господарської діяльності” від 02.03.2015 р. № 222-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/222-19>